

KILÁTÓ

FEJÉR ADÁM

LEONYID MARTINOV LÍRÁJA

Hogy egy költő milyen helyet foglal el a kor lírájában, milyen kapcsolatban áll az előző nemzedékkel, és mit ad a jövőnek — bonyolult kérdés, és kortársak nem is igen szoktak vállalkozni ilyen kérdések eldöntésére. Nemcsak a nehéz feladattól való húzódozás magyarázza ezt, hanem hát a kortárs olvasó számára a pontos értékítéletnél, az irodalomtörténeti helymeghatározásnál fontosabb is az empirikusan szemlélt vers, amelyben a korra való reakálás fogalmazódik meg. Martinov esetében kétszeresen is így van, hiszen ő mindenkinél szorosabban kapcsolódik a jelenhez. Meggyőződése szerint nem is lehet másképp, mert a világ dolgai alig lépnek ki a formátlanságból, mögöttük máris feltűnnek az őket felváltók körvonalai. Alig szorította ki a vitorlát a költő gyerekkorának óriása, a gőz, napjainkban már ez is elavult, és a Diesel-motor foglalja el helyét. (*Ím szép hajók*). Frissen, teljes intenzitással kell átélni a jelent, az események részeseként, és izgulva a kimenetelért, valahogy úgy, ahogy ő fogadja a század első felének végét (1950 szilvesztere). A kívülállás csak az egész öregekhez és a még nagyon fiatalokhoz illik, akik úgy tekintenek a jelen értékeire, mint a múltból itt maradt megkövesedett emlékekre (*Hogy győzd meg azt*). Martinov magáénak érzi a kort és a kor Martinovot.

A költő tavaly töltötte be hatvanadik életévét. Ebből az alkalomból jelent meg verseinek gyűjteményes kiadása *Pervorodszto* címmel. Ugyancsak tavaly jelentetett meg a Magvető egy Martinov-válogatást (*Mindent kimondani*). A szovjet irodalmi életben egyre több recenzió és elemző tanulmány foglalkozik a költő lírájával. Az utóbbi tíz évben Martinov igen sok elismerést és költészete szeretetéről tanúszkodó méltatást kapott. Ma már mindenki egyetért azzal, hogy a művészete középpontjában álló lírai tartalmak közérdekűek, a szovjet valóságból származnak. Talán csak a nyomatékos hangsúly sejteti, hogy ezek a kijelentések az emlékezetben még élő viták antitézisei. Mindegyik kritikus talál kiemelésre méltó művészi szépségeket, ugyanakkor általában nem marad el bizonyos laza asszociációs sorokra épülő, terjedős, száraz-elvont és komolytalan szójátékokba vesző versek emlegetése (Makedonov: *Ocserki szovjeckoj poezii*. 1960). Közhely: jó költőknek is vannak gyenge versei. A kritikusok érvelésébe azonban valahol hiba csúszik. A Martinov-líra legsikerültebb darabjaiban is fellelhetők a gyenge versek „hibái”, és az általuk emlegetett „költői szépségek” nem tipikusak ebben a világban. Hacsak nem akarjuk szem elől téveszteni ennek a művészetnek a sajátos értékeit, a hagyományostól eltérő mércével kell mérnünk.

Martinov filozofikus, tárgyias lírát művel. Viszonylag kevés az olyan verse, amelyben közvetlenül jelennének meg életének eseményei, személyes élményei (*Az Ercinszki erdő, A vendég, Az első hó*). Versei látszatra leíró jellegűek, az a benyomásunk, hogy a környezet egy-egy jelenségét, eseményét örökítik meg. De csak az első pillanatban tűnik így. A költő nyitott szemmel jár a világban, ugyanakkor azonban erősen befelé koncentrál. Minden számára elérhető észlel, de a gondolataiba merült ember nem önmaguként fogja fel a látottakat, hanem már az első pillanatban hasonlatoknak értelmezi őket. A tudat, amely a régi tapasztalatokból leszűrte általánosításokkal dolgozik, szinte automatikusan rápróbálja elvont sémáira a legújabb konkrét benyomást. A *forgószél* című epigrammatikusan rövid verset idézzük:

*És kegyvesztetté
lett a béke újra:
forgószél tört a tájra füstölögve,
mintha acél-szárnyakkal mennydörögne
egy egész repülő-század fölötte,
s az ég alján eltűnne, messzezúgva;
a rozs megdőlt a mezőn, térdre hullva,*

*de kapott ügyel-bajjal új erőre,
és nehéz sóhaj szakad föl belőle,
és helyreállt
a mérleg egyensúlya.*

„És kegyvesztetté lett a béke újra... és helyreállt a mérleg egyensúlya” — ezek a sorok keretbe fogják a költeményt, érezhetően azzal a céllal, hogy megadják a kép, a versben leírt természeti jelenség „értelmét”. A keret kiemeli a leírást konkrétságából, a képsort metaforikussá teszi, és utal arra, hogy nem egyszerűen csak tájverset olvasunk. Mindez azonban nincs pusztán a keretre bízva: a képek metaforajellege érződik magán a leírás on is. Az acélszárnyú repülőszázad hasonlatot például inkább a vers gondolati háttere, mint a forgószél cibálta rozstábla képe inspirálja. És a továbbiakban is a rozs mozgásának leírása nem elsősorban szemléletes, a költő nemcsak a szélben hajladozó rozs képét törekszik megragadni a maga érzékletes teljességében.

A tipikus Martinov-vers így lebeg az érzékletes és az elvont határán. A gondolati ihletés hatására a leírások metaforikussá stilizálódnak, a gondolat viszont, hogy ne feszítse szét a konkrét képet, hajlandó tőle szokatlanul bohókás, bizarr mutatványokra. Az egyik verskezdet vízcsofogást intonál, de csalódunk, ha azt hisszük, a természeti szépségek világába vezet, hiába is várnánk ettől a hasonlatból életre kelt víztől. A csörgedezés csak egy pillanatig tart, aztán minden megdermed (*A víz*). A kiszáradt patakmeder is valahol valóság és versvilág határán kanyarog a *Sebaz* az című versben. Mert Martinov nem állítja, hogy a kettő ugyanaz, bevallja olvasójának, hogy a valóság felidézése csak látszat, és nem is akar továbbmenni ennél a látszatnál.

*A versvihart én kavartam fel, én.
Versfelhők fodra közt, a vers egén
versholdat én gyújtottam...*

Ő maga figyelmeztet, ha vihart ír, az csak versvihar, ha felhőt fest, az csak versfelhő, és versvilág felett vershold ragyog.

És nem csak a tárgyak, jelenségek alkalmazkodnak versvilág-törvényeikhez, hanem a gondolat is. A vers szárnyán a gondolat kötetlenebbül, felszabadultabban száguld. Az igazságért, a hitelességért való felelősség egy részét átveszi a költemény, és logikai bizonyítás helyett rímek, egymásra felelő képek adnak hitelt a mérész analógiáknak, fogadtatják el az intuitív úton nyert végeredményt. Hogy a fagyott lélegzet áldott nyári záporok formájában tér vissza (*Fagy*), és hogy a természet mintegy öntudatlanul, cselekvésünktől függetlenül is tükröz minket (*Jeszty góri*) — ezek amolyan majdnem-igazságok, költői igazságok.

Belinszkij kifejezését használva, a költemény pátoszát nem a természet-leírás hitelessége adja, és nem is az elvont, filozofikus gondolat közlése. Igaz, egyik elem nélkül sem lenne teljes hatású a vers, de a tényleges művészi értéket nem a vers mélyén rejlő gondolat igazságtartalma vagy a képek érzékletessége hordozza, hanem ennek a gondolkodó magatartásnak a megragadása. Az elemzett versben sem a képi és gondolati szál külön-külön érdekes, hanem az a mód, ahogy a szemlélő tudatában összekapcsolódnak. A külvilágot vállaló és a külvilág megismerésére törő szubjektum rajza ez.

Ha a szónak nem lenne rosszálló mellékjelentése, azt mondanánk, hogy a verseket bizonyos heterogénység jellemzi. Nem teremt szerkezeti, tartalmi keretet egy bizonyos érzelmi állapot tökéletes kifejezése. A vers vezérmotívuma az utolsó sorokban ugyan epigrammatikusan megfogalmazódik, és ha később visszaemlékezünk, úgy tűnik, éppen ezek a sorok teremtik meg a hangulati egységet, ezekben a sorokban jut kifejezésre a lírai tartalom. Ha ragaszkodunk ehhez, sokszor a verset az utolsó néhány sorra kell leszűkítenünk. Hiszen az egyes szövegelemek nemcsak a csattanót készítik elő, nincsenek egyértelműen a „gondolati magnak” alárendelve, nem hordoznak egymemű hangulati töltést, és nem rendeződnek egységes gondolatmenetbe. Szakaszonként, sőt sokszor soronként változik a hang. Igen szemléletesen mutatja ezt a szerkezeti elvet az 1950 *szilvesztere* című vers.

*Tél van.
Pilláján hópehellyel
gyerekkorán mereng az ember.*

Az impresszionisztikus, erősen hangulati kezdést minden átmenet nélkül követi

egy tárgyilagos megjegyzés, amely szinte szétfújja a kibontakozó lírai hangulatot: „De az embernek sok a dolga.” Egész esetlegesen kapcsolódik az előzőekhez a naptárvásárlás gondolata: „naptárát is be kell szerezze, / s meglátja benne: / elközelve, / jó a század második fele sorra.” A vers egy profán replikával folytatódik: „Közelget... / S vaj mivel kecsegtet? / — Szép jó estét! — szől. — / Jól is essék!” Ezt nemes pátosztól áthatott szónoki mondatok követik: „És mindenfajta / mocskos / alja / cenknek / máris elközlegeti / vesztét. / E támadást / előre látom, / mely rajtút minden renegáton!” Majd a téli vihar leírása, amely nemcsak hangulatilag van távol a versindító nyugodt idilltől, de a szempillára ülő hópehely érzékletességével szemben ez a vihar tipikus metaforikus „versvihar”.

Erről üvöltöz
 megbomolván
 az antennák ormán az orkán,
 szalmát zizget, magot csíráztat,
 kitördel szél-szaggatta ágat...
 ... Delelőjére ért a század!

Hasonló szerkezetet mutat például *Mintha a lelkekre törne* című vers is. Egy hangulati költemény lehetőségét magában rejtő képpel kezdődik: „Mintha / a lelkekre törne / messzi tengerekről, / száz felhő a szárazföldre / száll nyugat-keletről.” A költő azonban nem adja át magát a hangulatnak: „Idők között, / habok: fölött / vihar támad, mordul, / de csak velük és nem velünk / rendelkezhet zordul.” A villám lángragyújtotta nyárfa ijesztő hatását is visszautasítja, nem hajlandó elfogadni a pszichikum diktálta első benyomást: „Okot néki én nem adtam, / mit sziszeg felettem?” A lírikus szinte kilép önmagából, megkérdőjelezi hangulatait, első benyomásait, eltöpreng a látottakon, és saját reagálásmódját, majd szárazon fűződő gondolatai ismét költői szárnyalásba csapnak át. Az értelmi és érzelmi, az ösztönös és tudatos elemek sajátos párharca és keveredése szervezi a vers anyagát. Ezek az elemek a kor emberének gondolkodásmódját, élményvilágát tárják fel.

Könnyen megesik, hogy a gondolataiba merülő, asszociációs sorait követő szubjektum számára a szavak megelevenednek. Sokszor egy új szó elsősorban hangalakjának hasonlósága miatt kapcsolódik az előzőekhez. Tehát formai elem befolyásolja az asszociációs sor továbbkanyargását, de egyben új tartalmi elemet is hoz magával, és váratlan irányban fejleszti tovább a gondolatmenetet. Martinov lírájában gyakoriak a szójátékok. Nála a szó nem csak eszköz egy jelentés kifejezésére, költészetében magának a szónak is reális léte van, és megjelenési formája, hangképe is döntő. A lírát mindig is érdekelte a szavak hangulata, melodikája. Ő azonban nem zeneiségre törekszik, verseiben a szavak játékosan, groteszkül, recsegeve-ropogva felelnek egymással. Egyfajta gyönyörködés ez az anyagban, amely a mester ujjai nyomán a legkülönbözőbb formákba öltözik. Játék a szavakkal, formalizmus? Játék is, de a költő világában megvan a tartalmi szerepe ennek a „formalizmusnak”. Modern grafikákon sokszor a faágak már-már teljesen elveszítve anyagszerűségüket, pókhálószerű szövedékké finomodnak. Ez a csipkázat minden légiessége mellett is nagyon anyagszerűt fejezhet ki: a fa képétől elvonatkoztatva az anyagi világ változatos formáira emlékeztethet. Nyelvi ötletekben gyönyörködünk, de hiszen ezek az ötletek a valósághoz való viszonyt kifejezni igyekvő költői fantázia születtei.

Martinov rendkívül gazdag fantáziájú költő. Nyelvi fantáziája a szavakat készletből szokatlan kavargásra, költői képzelete éppígy penderíti táncra a dolgokat. A *Falevél* című vers ebből a szempontból szinte szimbolikus. A levelekkel folytatott párbeszéd nem mindennapi ötlete önmagában is jellemző Martinov költészetére, de a beszédpart, a levelek rendbontó kavargása még külön is kifejezi ezt a mindenféle lusta rendet felkavaró fantáziát. A meleg nyári éjszakán különös ötletek születnek az ember fejében: „Mit segítek, / mi segíjen? / Felkapaszkodni az éjen / a balkonra, nem alélón / a betonon, / az acélon, / kúszni peremről peremre, / port, / mámort / harcra vezetve —” (*Éjszaka*). Az emeletes ház balkonjára felmászni éppen lehetetlensége miatt játékos ötlet, amellyel a dolgok prózai folyásába belefáradt ember jutalmazza alkalomadtán önmagát. Van persze a gondolatban bizonyos kihívás is a minden szokatlantól ösztönösen irtózókkal szemben. Azokkal szemben, akik a mesetengerről furulyázót szigorúan rendre utasítják: „Csak a folklorban él, kérem szépen, e tenger” (*A vendég*). Martinov költészete azonban nem a hétköznapi banalitása és a romantikus képzelet közötti

ellentétet akarja kifejezni. Csaknem minden versét áthatja az a gondolat, hogy az ember nem a külvilág ellenére fantáziál, hanem éppen az események adnak új lökést a képzeteknek.

Az embernek joga van a fantázia szabad csapongásához, nem csak azért, mert az agynak természetes igénye a lehetőségekkel folytatott játék, hanem azért is, mert a valóság leglényegibb tulajdonsága a szakadatlan átalakulás, váratlan ugrás: „beteljesednek védhetetlen / a nagy próféta-jóslatok” — írja (*Hangotok hazug*). A dialektika szemléletté válik költészetében: korunk a bebizonyítatlan hiedelmeket szétszóró felvilágosító korszak tagadásaként a maga módján igazolja még a régi babonákat is. Nincs szilárd égbolt, de vajon az ionoszféra nem az életet védő burok-e (*Nyebesznij kupol*). Az asztrológia nem tudomány, de vajon nem hatnak-e a csillagok az emberekre? (*A régi babonákat elfeledtük*). A mitológia világa a múlté, de Apolló, Daidalosz, Uranus és Zeusz otthonosan mozognak Martinov költői világában. Nem eredeti alakjukban, hiszen — ahogy mondja — az eredeti ügyis elveszett, a másolatoktól pedig irtózik, hanem korunk valóságában feloldódva a táviróban és például az urániumban folytatják létüket.

Minden változik, átalakul. A változó világban minden jelenséget nagy távlatokban, széles összefüggéseiben kell néznünk, nehogy egyszerűcsak kicsúszson a látó-körünkből. Martinov szívesen kalandoz előre a jövőbe, és onnan néz vissza a jelenre. Ma az embernek a televíziós antennáról a kereszt jut az eszébe. Jöhet kor, amely a maga új, T alakú találmányáról a tévé-antennára emlékezik és azokra az emberekre, akik alatta éltek (*Tyeny televizornoj antenni*). Másik versében a viharos előtörténetén szerencsésen túljutott Földről szemléli, hogyan gyilkolják egymást távoli égitestek lakói (*Uszpokoilsza vozduh*).

Ebben a világban bármikor várható a soron következő „csoda”, és a költő lelkesedéssel várja bekövetkezését: „Mihamar meg kell történnie / Annak, ami nem volt sohasem még!” (*Soha*). Szimpatikus ez a kitérülködés minden új befogadására, a lehetőségek végtelenségébe vetett hit. Az a bizonyosság, hogy az élet akkor is tud újat produkálni, ha a fantázia már belefáradt a lehetőségek variálásába. Mégis van valami nyugtalanító ebben a magatartásban. A változás, a haladás, a fejlődés tiszteletén túl hiányzik a lét másik dialektikus jellemzőjének: a nyugalomnak, a szilárdságnak, a biztonságosságnak a szeretete. Gyakorisága következtében a csodahit helyell-közzel monotonná válik, néha már közhelyszerűen hat, és a szubjektív őszinteséget nem is vonva kétségbe csökken a művészi hitele (*A hetedik érzék*). Az egyén a változásra koncentrálnak, arra, amit lényegesnek, a jövőbe továbbadónak tart, és így óhatatlanul leegyszerűsíti élményvilágát, a világot.

Martinov csodahite, verseiben a fejlődés megéneklése többé-kevésbé azonosítható a költő szocializmusba vetett hitével. Költészete a személyi kultusz viszonyai között formálódott: ez a körülmény magyarázhatja erőnyeit és gyengéit is. Hogy a költő el tudta kerülni a sematizmus buktatóját, képes volt egyszerre megőrizni szemléleti önállóságát és az új társadalomba vetett hitét olyan korban, amelyben a hibás gyakorlat és a szocializmus ügye azonosnak látszott, az jórészt ennek a jövőbe tekintő csodahitnek köszönhető. A személyi kultusz magyarázza Martinov gyakori és igen nagy erejű szimbólumának — tavaszvárás, tavaszhit télidején — kialakulását.

*Odafagyott az alma már a
Körüti árus asztalára
S egy szál virág nem maradt mára —
Kinyitott — hírlik — a jégpálya,
A lesiklóknál a hó térdig ér.
A szél felhőt hoz s mindent behavaz.
Fenyőtuskót hamvaszt a kályhamély.
Mind azt jelenti: közel a tavasz!*

Feltétlenül Shelley *Ódá*-jának zárósora jut eszünkbe: „késhe a tavasz, ha már itt van a tél”. Ugyanaz a törhetetlen forradalmárhit, csak egy visszafogottabb, kevésbé dinamikus költőalkat kifejezésében. Rendkívül mélyen gyökerezik ez a hit: a fáknak, kövekben, a természet ősi ritmusában, amelyet semmi nem zökkenhet ki nyugodt biztonságából. A télre mindig tavasznak kell következnie, az apály után nem maradhat el a dagály (*Láttad, mikor apály-időben, Fagy, Egy fok, Hőföregtegek, Tavasz*).

Valami zavarja azonban a művészi hatás teljességét. Mélyen gyökerezik a hit, de talán túlságosan is mélyen. Az analógia annyira távoli, hogy bizonyosság

helyett csak valószínűséget adhat. Shelley versében a romantikus forradalmár lobo-
gása volt az, ami maradéktalanul leküzdötte a hasonló és hasonlított közötti tá-
volságot. Martinovnál erről nem lehet szó, és ezért valamit hiányolunk: az egyén
kétségeit, töprengését, hogy vajon a valószínű valósággá válik-e. Martinov hite
még „téli hit”. Télen a lélek fázik, összehúzódik, csak a legszükségesebbre korlá-
tozza tevékenységét, a legkisebb lehetőséget is örömmel fogadja, és minden ener-
giáját az élet ébrentartására összpontosítja. A problémákról merészen tudni nem
akaró mégis-hit tulajdonképpen az élet védekező reflexe, józan gazdálkodás a
nyáron felhalmozott készletekkel, nemes önáltatás a végsőkig való kitartásra. Újabb
készletek teremtése, a lelki tartalék felfrissítése azonban csak átmeneti kétségek
vállalása útján, belső vívódások eredményeképpen lehetséges. A tavasz beköszön-
tével vállalni kell ezt az embernek, a költőnek is.

Kétségtelen, a martinovi líra természetszimbolikájában van bizonyos fokú pasz-
szivitás. A költő nagyon is a világra, a dolgok természetes rendjére, a létben
munkáló erőkre bízta, hogy a dolgok jó irányba menjenek. Igaz azonban az is,
hogy a természet, a tárgyi világ és az emberi lét közötti párhuzamnak ebben a
költői világban van egy másik vonatkozása is. Martinov szemléletében a kettő
elválaszthatatlanul összefonódik egymással, egy lényeg megnyilvánulásai. Éppen
alapvető azonosságuk magyarázza, hogy kölcsönösen hatnak egymásra (*A régi
babonákat elfeledtük*). A természet mintha értelmes lény lenne, utánozza az em-
bert (*Jeszty göri*). A szellemi és anyagi összekapcsolása panteizmushoz vezetne, de
a költői filozófiában nem a panteisták világszellemé költőzik az anyagba, hanem
a tudattalan világ megnyilvánulásaiban ismeri fel a költő a tudatos tevékenység
elemeit.

Martinov az élő szovjet líra egyik legkiválóbb képviselője. Elődei és tanítvá-
nyai egyaránt vannak, de ez csupán az irodalmi folyamathoz való kapcsolódását
mutatja, és egy pillanatra sem teszi kétségessé eredetiségét. Verseiből egy korához
sok szállal kapcsolódó költőgyéniség képe rajzolódik ki, aki úgy volt képes meg-
őrizni markáns egyéni vonásait, hogy közben nem fenyegette az intellektuális
elkülönülés veszélye. Martinov versei nélkül nem érthetünk meg igazán egy kort,
egy nemzedéket, amely a személyi kultusz szorításában őrizte jövőbe vetett hitét,
lelkessedett a társadalmi átalakulásért, a technikai haladásért. Az olvasó ezért is
érelklődéssel olvashatja verseit, szerzőjük mellesleg *Az ember tragédiájá-*-nak, Jó-
zsef Attila, Ady Endre költészetének is avatott tolmácsolója hazájában.

AZ ÉVSZÁZADOS BARÁTSÁG MÉRFÖLDKÖVEI

I.

Moszkvában nemrég megjelent Pjotr Ivanovics Drozdovnak *Az évszázados
barátság mérföldkövei* című könyve, amely a magyar—orosz művelődéstörténeti
kapcsolatokkal foglalkozik.

Ez a téma nálunk sem ismeretlen már. Gondoljunk csak az Akadémiai Kiadó
1963-ban kibocsátott háromkötetes cikkgyűjteményére (*Tanulmányok a magyar—
orosz irodalmi kapcsolatok történetéből*) vagy történelmi folyóirataink hasonló té-
májú cikkeire.

Először fordul elő azonban, hogy szovjet szerző ilyen nagy apparátusra támasz-
kodva, a magyar és orosz nyelvű források ilyen széles körű felhasználásával vizs-
gálja meg a népeink közötti kapcsolatok történetét. Drozdov műve az Árpádoktól
egészen napjainkig ad átfogó képet a magyar és orosz kultúra kölcsönhatásáról.
Érdemes tehát a könyv alapján vázlatos képet alkotni nekünk is e problémáról.

II.

A könyv előszavában Drozdov a Hóman—Szekfű-féle szellemtörténeti irány-
zattal polemizálva határozza meg műve célját: kimutatni, hogy a magyar—orosz
kapcsolatoknak vannak történelmi hagyományai, hibás tehát az a koncepció, amely
a magyar fejlődést csak a nyugati, Hómanék esetében a német kultúrával való
összefüggésben magyarázza. E német-utas koncepció ellen érvelve, a szerző rész-
letesen idézi Bajcsy-Zsilinszky Endre Szekfű Gyulához intézett levelét. „Még egy-
szer szeretnék rámutatni — idézi Drozdov Bajcsy-Zsilinszkyt — arra az utóbbi